

אורי גורן

משני צדי הקריפטו*

* קריפטו : חבוי, סודי, נסתר

Uri Goren
On The Two Sides of The Crypto

אורי גורן
משני צדי הקריפטו

© 2008 כל הזכויות שמורות למחבר

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם,
לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט,
בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני
או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמחבר.

עיצוב גראפי ועימוד: גרינהויז – הרצליה

פרק א

העפלה

בגיל עשרים גויסתי למוסד לעלייה ב', ונשלחתי לאירופה במסגרת הפעילות להעלאת שארית הפלטה לארץ ישראל. שבעה חודשים אחר כך מוניתי למפקדה של אוניית מעפילים, ספינה רעועה שלא היתה ראויה לשיט (כפי שהתברר בדיעבד), ושנשאה על סיפונה כ-1,250 איש, אישה וילד.

במבט לאחור אני חושב שתמימות שלי וכנראה גם של הממונים עלי, שילוב מסוכן של חוסר ניסיון ודבקות במטרה, אך בעיקר – צורך השעה, הם שיכלו להטיל על כתפיו של בחר צעיר כמוני משימה שכזאת. העובדה שאותם 1,250 מעפילים הגיעו בסופו של דבר ארצה והשתלבו בחייה של המדינה הצעירה, מוכיחה כאלפי עדים כי הנחישות והאמונה בצדקת דרכנו הן שהנחו אותנו והביאו אותנו לחוף מבטחים. בתוך סערת ההתרחשויות, היו רגעים שאף אני, הצעיר התמים, פקפקתי אם נצליח לשרוד.

צריך לדמיין את אירופה שבה פעל אז המוסד לעלייה ב', פחות משנה מסיום המלחמה: יבשת מוכה וחבולה ממלחמה שנמשכה שש שנים, ללא תשתיות ראויות כי רובן נפגעו בהפצצות, ללא אספקה

סדירה של מזון, חשמל, אפילו מים; מיליוני עקורים שבתיהם נהרסו בקרבות או שגורשו מהם על ידי הכובש הנאצי במהלך המלחמה, ובתוכם – עשרות אלפי יהודים, ניצולי שואה, פליטי מחנות ריכוז, פרטיזנים ואחרים, אודים מוצלים מאש.

הסיפור שבחרתי לספר כאן אינו רק סיפורה של האוניה שפיקדתי עליה, הלטרון. זהו סיפורם של עשרות צעירים כמוני, שהביאו ארצה כמאה אלף מעפילים על סיפונן של כמאה אוניות, קטנות וגדולות יותר, שרובן לא היו ראויות להסיע את המטען היקר שנשאו בשל מצבן הפיזי הרעוע.

המסע לאירופה

בפרואר 1946. שאול אביגור, האיש שעמד בראש המוסד לעלייה ב', הציע לי לצאת לשליחות באירופה במסגרת הפלוגה הימית של הפלמ"ח – פל"ים, ולעסוק שם בארגון העלאת יהודים לארץ ישראל. כעבור חודש הגעתי לקיבוץ נווה ים שלייד עתלית. שם פגשתי שישה מאנשי פל"ים ועוד 14 מלחים איטלקים ובראשם – רב-החובל מריו. זהו הצוות שהביא לארץ את אוניית המעפילים אורד וינגייט. אנשי הצוות היו בדרכם חזרה לביתם שבאיטליה ואנו – קבוצת אנשי פל"ים – הצטרפנו אליהם. על אודות רב-חובל איטלקי של ספינת מעפילים אחרת כתב נתן אלתרמן את שירו "תודה לרב חובל איטלקי". אין ספק שגם מריו היה ראוי שייכתב עליו שיר... עם חשכה עלתה הקבוצה על הספינה עדה, ספינת דיג קטנה שהפליגה ליעדה – נמל גנואה שבצפון איטליה. קבוצת הפל"ים, ואני בתוכם, התכנסה במחסן הספינה ומפקד ההפלגה הציג את עצמו כלובה אליאב. רובנו לא הכרנו איש את רעהו ולובה ביקש שכל אחד יציג את עצמו ויספר מעט פרטים אישיים. כשסיימתי בתורי, אמר לובה בהפתעה: "אתה אורי גרינבלט מנחלת

יהודה! הרי לפני כעשר שנים, בהיותנו ילדים, הייתי בא לביתכם עם אבי, סוחר תבואות שהביא מזון לרפת שלכם! אני שיחקתי איתך ועם אחיך אהרון בחצר בעוד אביכם ואבי, שניהם תלמידי ישיבות מליטא, היו שותים תה במרפסת ועוסקים בדברי תורה." כך התחילה ידידות עמוקה ביני ובין לובה. ליוויתי אותו בכל דרכיו. הידידות המופלאה הזאת נמשכת עד היום.

לאחר הפלגה של שעות ספורות, נשבר ציר המנוע של הספינה. בעזרת מפרשים הצלחנו להגיע לנמל לימסול שבקפריסין, שם תוקנה התקלה והמשכנו בהפלגה מערבה. לא חלפו שעות רבות ושוב נשבר הצי; נותרנו חסרי אונים. כשראינו מרחוק ספינת דיג הבערנו מדורה על הסיפון, סימן מוסכם למצוקה. ספינת הדיג התקרבה, עברנו אליה והמשכנו בדרכנו לנמל בודרום שבדרום-מערב תורכיה, נמל הבית של הספינה. בדרך ניסה לובה לשכנע את בעל הספינה להביאנו לחופי איטליה. הוא הסכים בתנאי שניכנס לנמל הבית, שם נצטייד במזון ודלק והוא יוכל להיפרד ממשפחתו. בנמל נחקרנו על ידי המשטרה המקומית ובעזרת כמה מטבעות זהב וכמה שעוני יד של חברי הקבוצה, הניחו לנו השוטרים להמשיך בדרכנו. במשך ימים אחדים עגנו בכמה מפרצים, כדי להתגונן מפני סערות, והמשכנו בהפלגה ליעדנו. ידענו שלא נוכל להגיע לנמל היעד בזמן המתוכנן, ומכיוון שלא היו ברשותנו אמצעי קשר לא יכולנו להודיע לפעילי המוסד לעלייה ב' ששהו באיטליה על העיכוב בהגעתנו. רבי-החובל מריו הציע שנעגון בנמל דיג קטן, בעקב המגף האיטלקי – גליפולי – שם הוא הכיר בתי-זונות אחדים, ושם, קיווה, יסכימו לתת לנו מקלט.

הזונה לוצ'יה

הקבוצה הישראלית שוכנה בביתה של זונה צעירה ויפהפיה בשם

לוצ'יה. היא חיה בבית ההוא עם אמה ובתה בת השמונה. הקבוצה האיטלקית שוכנה בבית-זונות אחר. אצל לוצ'יה זכינו בטיפול מסור ומופלא, גם ממשפחתה ומשכניה. רק כאן הבנתי את סיפור רחב הזונה שלנו. למותר לציין שכנער בן עשרים, חניך הנוער העובד, לבלות את הלילות הראשונים באיטליה בבית-בושת ועוד לישון במיטתה של לוצ'יה עם ארבעה גברים – חברי למסע – היה בשבילי חויה מכוננת. קיבלנו מזון ואת חסות המשטרה המקומית. לא היה ברשותנו כסף לשלם לה, אלא רק הבטחה של מריו שהיא תפוצה בנדיבות; צריך לזכור שמדובר בשנה שלאחר סיום המלחמה: בדרום איטליה, כמו באזורים רבים אחרים באירופה, התמודדו התושבים עם מחסור חמור במזון, במי שתיה, בדלק ובמצרכים אחרים. המחסור אף הועצם בגלל מצב התעבורה שהושפע מתשתיות שונות שנפגעו: כבישים הרוסים, מחסור במשאיות, היעדר מחסנים, וכו'.

כעבור ימים ספורים הציעו לנו חבריה של לוצ'יה שנעבור לעיירה סמוכה, שנמצא בה מחנה של פליטים יהודים. בלילה, בחסות המשטרה המקומית וכמה דייגים, הגענו למחנה של מיועדים להעפלה. משם התקשרנו למנהלת המוסד לעלייה ב' במילנו ומכונת צבאית של הבריגדה היהודית נשלחה לחלץ אותנו ולהביאנו, בנסיעה בת יומיים, למחנה מג'נטה: מחנה מרכזי בתחום פעילות המוסד, כארבעים קילומטר מזרחית למילנו.

עוד מילה על לוצ'יה: שמרנו איתה על קשר שנים רבות. לימים, כשמוטי הוד ז"ל שהיה איתנו באיטליה כיהן כמנ"כל אל-על, ניסינו לארגן שתבקר עם בתה בישראל, כאות הוקרה לפועלה. לצערנו, לא יצא הביקור אל הפועל כי הכומר המקומי המליץ לה שלא לנסוע.

באפריל 1981 התפרסמה במוסף סופשבוע של עיתון מעריב כתבתו של יעקב העליון "המרדף אחרי לוצ'יה", המתאר את המאמצים לאתרה במסגרת סדרת הטלוויזיה "עמוד האש".

מג'נטה

בחווה ענקית זו הקים המוסד לעלייה ב' את המרכז הלוגיסטי שלו באיטליה. במקום היו מחסני מזון, לבוש וכלי רכב של ארגון הג'וינט ושל היחידות העבריות בצבא הבריטי והבריגדה היהודית. לצורך הפעלת הרכב בשירות המוסד לעלייה ב', הוקמה יחידת צבא בריטית פיקטיבית, בשם יחידת TTG, שפירושה – עסקים מלוכלכים או "עסקי תחת" (תל חסטיזי גישאפט...)

היחידה, ש"צוידה" בכל המסמכים הדרושים, שימשה לאספקת מזון, דלק ולבוש ממחנות העקורים במרכז אירופה לנקודות ההפלגה של ספינות יהודים ממחנות העקורים במרכז אירופה לנקודות ההפלגה של ספינות המעפילים בנמלי הים התיכון. כלי הרכב של היחידה הופעלו על ידי אותם חיילים מהבריגדה היהודית שהתנדבו להמשיך את שהייתם באירופה בשירות עלייה ב', במקום לחזור לבתיהם ולמשפחותיהם בארץ. זאת ועוד: רבים מהחיילים המשוחררים האלה אף מסרו את מסמכיהם האישיים למעפילים מסוימים, כאלה שנתונייהם הפיזיים התאימו, כדי שאלה יוכלו להגיע לארץ כחיילים משוחררים... פעולה זו זכתה לכינוי "עלייה ד'", ועשרות מעפילים נהנו מקיצור הדרך הזה שנקרה בדרכם לעלייה לארץ.

אוניית המעפילים יגור

אוניית המעפילים יגור ועליה כ-750 מעפילים, הפליגה ב-29 ביולי 1946 מנמל לה-סייטה, עיירת נמל ומספנה השוכנת בשוליים המערביים של הריביירה הצרפתית, כארבעים קילומטר מזרחית למרסיי. המועמדים לעלייה שוכנו בטירה יפה לחוף מפרצון, במרחק של קילומטר אחד מהנמל. במחנה נערכו ההכנות והמעפילים חולקו לקבוצות, בהתאם לתנאי השהייה בספינה. על מנת להקטין ככל הניתן את חשיפת

גדעונים במרסיי, 1946

משמאל לימין: מיקו (אברהם בכר), מייק הררי ואורי

הפעולה, יצאו המעפילים את המחנה לאחר חצות הלילה בצעדה שקטה לכיוון הנמל, וכך החלה העלייה המסודרת לספינה. זו עגנה ברציף שגבל עם טיילת העיירה. העלייה לספינה והקשירה לגוררת שהובילה אותה אל מחוץ לנמל הסתיימו בשעת בוקר, כשבת־הקפה בטיילת נפתחו. אנחנו, מנהלי המחנה, נשארנו בחוף ונכנסנו לאחד מבת־הקפה לארוחת בוקר. בעלי בית־הקפה, זוג קשישים ידידותי שכבר צפו בהפלגות קודמות מאותו מקום, בירכו אותנו ושאלו בלחש, בצרפתית: "קומביין?" (כמה?) "כ־150", עניתי כלאחר יד (כאמור, היו על הספינה 750 איש). "או־ל־ל־ה!" ספקו כפיים מארחינו החביבים, "150 איש בספינה קטנה כזו!"

יגור התגלתה על ידי מטוס בריטי סמוך לחופי הארץ והובלה על ידי שתי משחתות לנמל חיפה. משם פונו המעפילים לספינת גירוש, וזו הביאה אותם לקפריסין. נוסעיה היו המעפילים הראשונים שהועברו לקפריסין, יחד עם מעפילי הספינה הנרייטה סאלד.

אוניית המעפילים לטרון

לזכרם של מעפילי האונייה לטרון אשר לחמו במלחמת השחרור ונפלו בה. (פורסם במערכות ים, גיליון מרס 1963)

אוקטובר 1946. עד עתה, ספינת המעפילים האחרונה שהפליגה מחופי צרפת היא יגור, ביולי 1946. סיבות שונות, ובהן לחץ השלטונות הבריטיים ב"חלונות הגבוהים" בצרפת, עיכבו את משלוח הספינות באופן רציף יותר. בינתיים, התרכזו בדרום צרפת אלפי מיועדים להעפלה, שרוחם קצרה מלחכות עד בוש. מעטים מן המעפילים אף החלו "לחוש בנוח" בעיר הבינלאומית מרסיי, וסיפקו למשטרה המקומית תעסוקה מאוד בלתי־רצויה מבחינתנו. לכן היה הכרחי

לקיים משטר פיקוח קשוח על מחנות המעפילים, וכמובן לזרז את הפלגת הספינות.

המוסד לעלייה ב' רכש בשוודיה ספינה (שנבנתה ב-1870!), בשם **סאן דימטריו** (*San Dimitrio*). שמה הוסב ללטרון כדי להראות לעולם שהתנועה הציונית לא תירתע מרדיפות וממאסרים. (ב-29 ביוני 1946, "השבת השחורה", נכלאו בכלא לטרון מנהיגי היישוב. הם נאסרו בעת שהבריטים ניסו לחסל את ארגון ההגנה ואסרו אלפים מחבריו.) בסוף ספטמבר 1946 עשתה ה**סאן דימטריו** את דרכה משוודיה למספנה שבעיירה לה-סיוטה.

התמניתי למפקד האונייה. חברו אלי בנימין שטרסברג (בוב), איש פל-ים ושלוש שורות, קצין ים יהודי, מתנדב מארצות הברית. תפקידנו היה לארגן ולאמן את המעפילים לקראת ההפלגה. בד בבד עם פעולה זו החלו אנשי המוסד לעלייה בתהליך הכנת הספינה. רק מי שטעם את טעם ההעפלה יודע עד כמה לא-אנושיים היו התנאים שבהם נאלצנו להפליג. מי שלא חווה זאת, בטוחני שלא יוכל לתאר לעצמו סבל נורא שכזה. אך כיוון שהיינו חייבים לבצע את המשימה, החלטנו להכין את האנשים היטב לקראת הנסיעה. אף על פי שטרם ידענו מהיכן תבוצע ההפלגה, התחלנו לרכז את הקבוצות המיועדות להעפלה בסביבות לה-סיוטה, ומפאת חוסר מקום הופנו חלקם למחנה סאן ג'רום שבפרוורי מרסיי. קבענו לעצמנו סדר עדיפות בבחירת המעפילים, שכן טרם ידענו מה המספר המדויק של מעפילים שנוכל לשכן בספינה שתעמוד לרשותנו. כחלק מהכנת המעפילים למסע, ניסינו לצמצם ככל האפשר את הפער בין הנוחיות של חיי המחנה (נוחיות מפוקפקת מאוד בעצמה), ובין הסבל המחכה למעפילים בספינה. כמו כן ניסינו לארגן את חיי הספינה עוד במחנה ההכנה, על מנת להסתגל, תוך זעזועים קטנים ככל האפשר, למשטר שישרור בספינה. עם זאת הקפדנו ככל האפשר על שיפור המזון והלבוש של המועמדים להעפלה.

שבועיים לפני מועד ההפלגה הכרזנו על מצב חירום במחנות וארגנו בהם גופים אחדים. מטה הספינה הורכב ממפקדי הסיפונים (פלוגות). אלה היו הטובים מבין העולים, מדריכי התנועות ואנשים משכילים, שהיתה להם השפעה על חבריהם. נוסף לכך הוקמה יחידת המשטרה (סדרנים), שהורכבה מטובי הנוער "רחב הגרם". תפקיד היחידה היה לשמור על המשטר והסדר במחנה, ואחר כך בספינה. יחידת הרפואה הורכבה מרופא ומכמה חובשות. וכיוון שגם לאכול צריך, הוקמה יחידת טבחים ויחידת שירותים.

אף על פי שידענו בוודאות כמעט גמורה שהעלייה לאונייה תתרחש בנמל (כפי שהיה נהוג בדרך-כלל בצרפת), החלטנו לאמן את האנשים לקראת העמסתם בלילה במפרץ שומם. השיטה היתה אכזרית במידת-מה, אך האמינו לי – היא היתה הכרחית. בשעות שונות של היום והלילה עשינו "אֶפֶל" (קריאה) ותוך זמן מינימלי היה על האנשים לנטוש את חדריהם ואת עיסוקיהם השונים ולהסתדר על ציודם המלא (15 ק"ג לאדם) למסדר יציאה. בחדרים אסור היה להשאיר דבר, אפילו לא כביסה. את עודף הציוד חייבים היו למסור קודם לכן למחסן המרכזי של ה"חלוצ", שהיה צריך להעבירו ארצה (לצערי לא תמיד בוצעה המשימה הזו בצורה הרצויה, ולא אחת קרה שאנשים לא קיבלו בחזרה את ציודם העודף). בלילה שכבו האנשים לישון כשתרמילם מוכן לצדם, שכן אסור היה להדליק אור בשעת אזעקה. בתום ה"מסדר", שהתארגן בשיא של חמש דקות מהישמע אות האזעקה, יצאנו עם אנשינו לאימונים בטיפוס על הרים וגבעות וירידה לחוף. בעיירה לה-סיוטה, שם היתה לנו סירת מגווע קטנה, העמסנו את האנשים על הסירה והחזרנו אותם למחנה, דרך הים. הכול נטלו חלק בפעולות אימון אלו – נערים, נשים וטף. כולם פרט לתינוקות ונשים הרות. בתקופת אימונים זו נערכה חלוקת האוכל בדיוק כפי שעתידה היתה להיעשות באונייה: כל פלוגה היתה שולחת את נציגיה, דליים

בידיהם, ואלו קיבלו את הארוחה ממטבח האונייה. אודה – היתה בכך משום התאכזרות. אך יש לזכור כי סבלם של המעפילים על האונייה היה גדל שבעתיים אילולא היו מורגלים לסדר ולמשמעת הקפדניים. אנו רוחשים תודה למעפילים, אשר קיבלו עליהם את הדין באהבה ובהבנה ונתנו בנו אמון למרות הקשיים.

בד בבד עם הטיפול בכוח האדם, נעשתה על ידי חברינו במרסיי (רודי, אבי ואבינועם – מאנשי המוסד, ובוב הימאי) עבודה קדחתנית להכנת הספינה. עושה דברו של רודי (הוא שמריה צמרת ז"ל מקיבוץ בית השיטה) היה אדם בשם ג'ו בהרליה. מי שמספר על אודות ארגון העלייה מצרפת אינו יכול שלא לעמוד על חלקו של ג'ו זה בארגונה. הוא היה "פקעת נמרצת", בעל עיניים מזרות זיקים הקבועות בפנים שחומות. הוא היה הספק שלנו. מה סיפק? הכול! יהודי זה, שהיה ממוצא ספרדי וניהל סוכנות אוניות עם אחיו אלברט, היה בבחינת "ידו בכול ויד כול בו". הוא דאג להכנסת העצים לנמל ולביצוע העבודות בספינה; הוא היה מכניס ומוציא לשטח הנמל וממנו, הכול מכול. מרצו השופע והתעסקותו בקטנות כגדולות, סייעו רבות לביצוע משימתנו בהצלחה. ידיעותיו של ג'ו בשפה העברית היו מצומצמות לברכה "המוציא לחם מן הארץ" ולצמד המילים: "יהיה בסדר". מילים אלו שימשו אותו לכל דבר. ואכן, תמיד היה בסדר. אנשיו של ג'ו הכניסו לנמל את ציוד הקשר, את הנשק שהעברנו ארצה, וכן את אנשינו, שלא תמיד היו מצוידים בתעודות מסודרות.

עם התקדמות בניית אגפי המגורים בספינה, יכולנו לתכנן ביתר דיוק את מספר האנשים שנוכל להעמיס על סיפונה. סודרו משכבי עץ, ולכל נפש על ציודה הוקצה וסומן שטח ברוחב 75 ס"מ, בגובה 50 ס"מ ובאורך 180 ס"מ. כן הוכשרו מעברים ברוחב מטר בין כל גוש לגוש של משכבים. לפי מתכונת זו, נוצל כל מקום אפשרי במחסני האונייה, ומספר המקומות הסתכם ב-1,250 מצעים. עתה סודרה גם מערכת

אוורור ותאורה, שירותים ומטבח פרימיטיביים, חדר חולים וחדר נוסף, מיוחד לנשים הרות. ככל שהתקרבנו לסיום ההכנות להפלגה, גבר המתח במחנות. כל המועמדים להעפלה רוכזו בלה-סיוטה, ובכול ריחפה הרגשה שהנהה הגיעה השעה המיוחלת.

שלושה ימים לפני הפלגתה של לטרון, התעוררתי לקול תכונה והמולה: אנשים, נשים וטף קפצו ממשכבם וחלקם כבר החלו באריזת חפציהם. מחנה "תל צופים" שלנו שכן על גבעה הצופה אל הכניסה למפרץ לה-סיוטה, שבו מספנה גדולה למדי. עודני תוהה לסיבת התכונה, גיליתי בנמל ספינה צרפתית ענקית שמשקלה 35 אלף טון, (להבדיל מלטרון ששקלה אלף טון בלבד). נוכחתי שעל דופנותיה של אותה ספינה צויר הדגל הצרפתי בצבעי אדום, כחול ולבן בממדי ענק; הצבע האדום היה דהוי משום-מה. כשראו שומרי המחנה ספינה שדגל כחול-לבן (ו... אדום) מצויר על דופנותיה, היו בטוחים – או רצו להיות בטוחים – שזוהי ספינתם. עד מהרה התברר שזוהי ספינת צי המלחמה שניזוקה על ידי הצי הגרמני במלחמת העולם השנייה, והובאה למספנת לה-סיוטה לשם שיפוץ. בקושי הרגעתי את יושבי המחנה בהבטיחי כי בקרוב גם אנו נסיע מעפילים בספינות כאלו, 30 אלף מעפילים בספינה אחת!

ב-17 באוקטובר עם שחר נארוזו החפצים ו-1,252 איש הלכו לכיוון הספינה בסדר מופתי, מחולקים לפלוגות ולמחלקות, ובידי כל אחד מהם ויזה חתומה כדת וכדין, בחותמת המלכות המאשרת את הפלגתם לקולומביה שבדרום אמריקה. כולם מהגרים "כשרים" לכל דבר. במפרץ נראתה לעין הסאן דימטריו הצנועה, וחרטומה מבתר בבטחה את הים השקט בכניסה לנמל. מעטים מבין המעפילים שראוה האמינו שספינה קטנה זו, היא-היא זו שאכן תובילם ארצה. כאשר נכנסה הספינה ועגנה, עלתה אליה מיד קבוצת חלוץ של סדרנים, והודות לארגון המוקדם ולמסירותם של אנשי פלוגה זו עברה ההעמסה במהירות וללא תקלות.

תחילה עיכבו השוטרים הצרפתים את תהליך העלייה, בבודקם כל ויזה לפי הרשימות שבידיהם, אך עד מהרה הצלחנו לשכנע אותם לוותר על הבדיקה.

ההפלגה

ארגון האנשים באונייה תפקד כהלכה. מיד חולקו לכולם מנות שתיה ו... שקיות נייר להקאה. צוות הספינה מנה רבי-חובל ו-17 מלחים ספרדים רפובליקנים, כולם פליטי ספרד הפשיסטית. רובם היו אנשים נוחים ונועזים. הובטח להם שהם יסיעו את המעפילים רק עד כרתים, שם יעברו המעפילים לספינה אחרת. אינני יודע כיצד הם התייחסו מלכתחילה להבטחה זו, אך כשהודענו להם בלב ים על שינוי התוכנית ועל כך שנצטרך להגיע עם ספינה זו לחיפה, הם קיבלו את ההודעה ללא טענות ומענות. עם צאתנו גברה הרוח ובשעה תשע בבוקר בערך, כשהרימה הסאן דימטריו עוגן, הוסטה הספינה עם הרוח ועלתה על סלעי מזח הנמל. הפלגתנו החלה אפוא במזל רע. לאחר מאמצים רבים ובעזרת גרר ירדנו מהצוק, הפלגנו ויצאנו לים הפתוח. לפי האינפורמציה שקיבלנו על כושרה של הספינה, מהירותה היתה כעשרה קשר לשעה. בחישוב ממוצע של שמונה קשר לשעה, ההפלגה היתה עתידה להימשך שמונה-תשעה ימים. הכנו מזון, מים ודלק ל-14 יום. עם צאתנו לים התברר כי מהירותה המרבית עומדת על חמשה קשר לשעה בלבד, מה שהכפיל כמובן את משך המסע. הים סער ואנשים החלו לחוש ברע. אודה ולא אבוש, אף אני – איש יבשה מובהק – לא הרגשתי את עצמי בסערה כדג במים, אם כי ניסיתי להסתיר זאת ובמידת-מה אף הצלחתי בכך.

עתה התגלה פרי האימון האינטנסיבי שהתאמנו בחוף, שעה שניסינו ליצור שם תנאי אונייה. האימון עלה לנו במאמץ קשה, אך

עתה התברר כי שכרו בצדו. האנשים קנו לעצמם הרגלים המתאימים לתנאי החיים באוניית מעפילים ולא הופתעו. הכול התנהל – יחסית – כהלכה. אחת הבעיות המרכזיות בספינה היא בעיית מי השתייה. בשל הנפח הגדול שתופסים המים הם ניתנים במשורה, בעוד החום והמחנק בבטן האונייה מגבירים את הצימאון. כמות המים שהוקצבה לנפש עמדה על כשני ליטרים לשתייה, בישול, רחצה וכו' – מדי יום. על רקע זה אירעו התנגשויות רציניות בין הנוסעים. כל נוסעי הספינה שוכנו, כאמור, במחסן הספינה. רק לנשים הרות, ילדים רכים ונוסעים חולים נבנו חדרים מיוחדים על גבי הסיפון. סידור חיוני זה עורר אף הוא בעיות. במקרים לא מעטים העדיפו הורים לקחת את ילדיהם איתם למשכנם במחסן המחניק ולא חפצו להיפרד מהם, אם כי בכך מנעו מילדיהם תנאים טובים יותר. במקרים אחרים נמצאו בעלים שבדאגתם לנשותיהם ההרות (ואולי מתוך רצון לצאת מהמחסנים) השתכנו בחדר הנשים ההרות. לעתים נאלצנו לנקוט נגד האנשים האלה יד חזקה, כי הם לא נשמעו לדברי שכנוע ולמילות הסבר.

לאחר יומיים של הפלגה בים סוער החלה הספינה נוטה על צדה. התברר כי מטען הפחם והמים שבבטן הספינה ייצבו אותה ואילו עתה, עם שרפת הפחם וניצול המים ליצירת קיטור ולשתייה, החלה הספינה מאבדת את שיווי משקלה. אך לא זו בלבד: עם הנטייה לצד חלה גם האטה במהירות. נטיית הספינה על צדה גרמה אפוא לשינוי חמור בנסיבות. למרות האוויר שהופעל היתה השהייה הארוכה בבטן האונייה קשה מנשוא, בגלל האוויר הדחוס וריחות ההקאה והזיעה. תחילה רצינו לאפשר למקסימום אנשים להימצא על הסיפון בשעות היום (ככל שתנאי הביטחון אפשרו זאת), ובעיקר – בלילה. כן קבענו לעצמנו תוכנית תרבותית מעובדת לפרטיה, שהיתה צריכה להתקיים על גבי הסיפון. תכנונו כי בימי ההפלגה הראשונים, כשעודנו רחוקים מעינם הרעה של הבריטים, תוגשנה הארוחות – בעיקר לשוכני

השכבות התחתונות של הספינה – על גבי הסיפון. אגב, כשארגנו את האנשים וכשהקצינו את המקומות בספינה, הבאנו בחשבון שהחזקים והבריאים יתגוררו למטה, ואילו שכבות המגורים העליונות תוקצנה לבעלי הכושר הגופני הירוד. נטיית הספינה על צדה שיבשה תוכנית רצויה וכמעט חיונית זו. מספר האנשים שהורשו עתה להימצא על הסיפון היה מינימלי. בוב, שלום שורץ ואני, שהיינו המלווים, נאלצנו לעמוד על גשר הפיקוד בכל עת שמעפילים עלו לסיפון העליון לשאוף אוויר וצעקנו ברמקול שהיה בידנו, בידיש הרצוצה שבפינו, "עשרה איש יעברו לצד שמאל" (או לימין, לפי נטיית הספינה), והספינה היתה נוטה לצדה השני וחוזר חלילה. ואכן שיווי משקלה נשמר ואוזן בעזרת כרוז זה. עד היום מזכירים לנו המעפילים שאנו נפגשים איתם באקראי את הקריאות האלו ברמקול.

ההגבלה החמורה במספר האנשים הרשאים להימצא על הסיפון בשעה מסוימת גררה עמה תופעה של הפרות משמעת, שהלכו ורבו. הצורך לנקוט צעדים תקיפים לשמירת הסדר הלך וגבר. אנו, המלווים, השתדלנו לשהות מרבית הזמן במרתפים, גם כדי לשמש דוגמה וגם כדי לעודד את רוחם של האנשים, שהיו זקוקים עד מאוד לעידוד. למרות הקשיים העצומים – אלה שנצפו מראש ואלה שנוספו עליהם בשל התקלה הכרוכה בשיווי המשקל של הספינה – שררו בכל זמן הנסיעה יחסי אמון יוצאים מן הכלל בינינו ובין המעפילים, זאת הודות לטיפולנו האישי בהם, במחנות היציאה. למרות הסבל והייסורים, זכור לי רק מקרה אחד של ניסיון התמרדות בספינה.

סמוך לכרתים החלה סערה חזקה והספינה טולטלה קשות מצד אל צד. גלי מים אדירים התנפצו אל הסיפון, אנשים הקיאו, ופה ושם פרצה היסטריה. ראיתי את רב-החובל ומלחיו מאבדים את עשתונותיהם. שלושה מבין אנשי הצוות והקצין הראשי בתוכם, כרעו ברך והתפללו. אולי בשל חוסר ניסיונו או מתוך תחושה של חוסר

בררה, היינו אנו החזקים באמונתנו. באותן שעות הברקנו לארץ את המברק הבא: "נכנסנו לסערה חמורה, הספינה נטתה על צידה עד 30 מעלות. אנו שולטים במצב." רב-החובל הספרדי פנה לבוב ותבע ממנו לאשר מציאת מחסה במפרץ כלשהו באי כרתים. נערך דיון חירום של כל המלווים. חששנו כי כניסתנו למפרץ בכרתים תגרום לסיבוכים רציניים, למעצר הספינה על ידי שלטונות האי ובעקבותיו – סבל נוסף למעפילים. כמות המזון והמים קטנה, ועדיין לא היה ברור אם נגיע ארצה אפילו תוך 13 יום (מלאי המזון הספיק אמנם ל-14 יום, אך כמות המים לא הספיקה ליותר מ-13 יום). נוסף לכך, מורל הצוות הספרדי היה ירוד ונוצר חשש שכאשר נגיע ליבשה הם יערקו לחוף, חלקם או כולם.

כיוון שבאותו יום לא היה לנו קשר עם הארץ, החלטנו על דעת עצמנו להמשיך בנסיעה. רב-החובל התמרמר וניסה לאיים כי שוב לא ישמע להוראותינו. משראינו שהוא עלול לבצע את איומו, נאלצנו להציב עליו ועל עוזריו הראשיים משמר מזוין. עתה נקטו רב-החובל והצוות באמצעי אחר. במרוצת הנסיעה קשרו רב-החובל ואנשי צוותו קשרי ידידות עם כמה מהמעפילים. עתה החלו להפיח בהם רוח תבוסנית ובנסיבות שבהן נמצאנו – דוחק, סבל, עייפות ומעל לכול הסערה העזה – צלחה מזימתם. קבוצה של "סולדטים" בעלי גוף באה אלינו ובפיה דרישה להפליג מיד לנמל כרתים, ולשדר מיד קריאה לעזרה. בין המורדים היה גם אלחוטן מקצועי, שמסוגל היה להפעיל את מכשיר הקשר אם רק יצליחו להשתלט על חדר האלחוט. אך המרד לא נמשך זמן רב. הוא חוסל עד מהרה בסיועם של אנשי קבוצת הסדרנים, שהתגברו על המתמרדים. כעבור ימים אחדים, לפני כניסתנו לנמל חיפה, באו אלינו מנהיגי המרד, הביעו חרטה על מה שאמרו, הצטדקו והבטיחו כי יוכיחו את חרטתם בכך שיילחמו באנגלים טוב מכולם (ואכן עמדו בהבטחתם בכבוד).

מכאן ואילך פתחנו בהכנות קדחתניות לקראת הירידה לחוף. קיבלנו מהארץ פרטי מידע על מועד ההורדה ועל ההכנות שעלינו לעשות לקראתה. מעתה הקפדנו יותר, כמובן, על הסוואת הספינה ומנענו את העלייה לסיפונים. הסרנו את דגל פנמה, זו הארץ הנדיבה אשר תחת דגלה חוסות כל הספינות שאין להן אחר לחסות בצלו. תחתיו הנפנו את דגל תורכיה, מדינה שאוניותיה לא נחשדו בסיוע להעפלה ונהגו לעשות את דרכן בים התיכון. לפנינו היו עוד יומיים וחצי של הפלגה עד חיפה. היה זה תחילתו של היום ה-11 לצאתנו לדרך. מצבנו היה קשה. צופה סיפון קבוע ניצב ער, ותפקידו היה לגלות מטוסים בשמים או משחתות באופק. ב-29 באוקטובר בשעה שמונה בבוקר נשמע לפתע זמזום חד, ומיד לאחריו הבחנו במטוס סוור שצלל אלינו מכיוון השמש.

אנשים ספורים היו על הסיפון, אך כמעט לא היה ספק בלבנו שהמטוס זיהה מה טיבה של האונייה "התורכית". הוא החל לחוג סביבנו, כנראה למטרות צילום. כיום מותר לי להתוודות: מובן מאליו שהצטערתי צער רב על כך שהבריטים גילו את הספינה ועל תקוותנו שירדה לטמיון – לרדת בחשאי בחופי הארץ. אך לבי התחזק בשל כך, חשתי הקלה שהמעמסה והאחריות ל-1,250 נפשות שבעות תלאות מוסרות ממני. ידעתי ששוב איננו בודדים ומנותקים מעין ומאדם. הרגשה דומה חזרה ובצבצה בקרבי עם ערב, כשהתגלתה באופק המשחתת הבריטית שמעתה התלוותה אלינו.

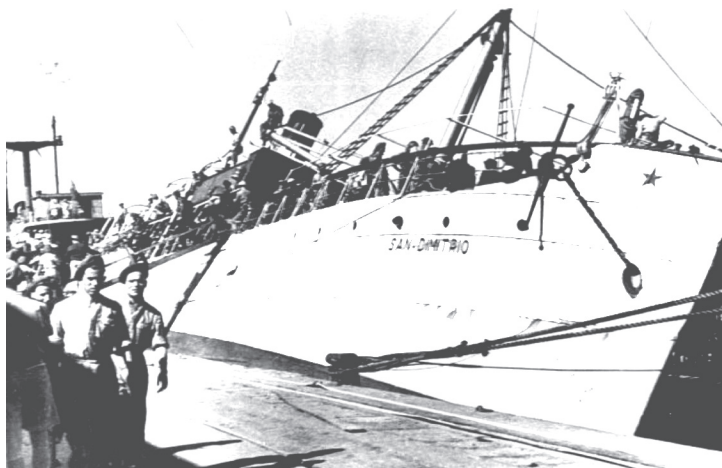
היה ליל ירח, המים היו שקטים וזוהרים. בשלווה שמסביב התקרבה אלינו המשחתת ושאלה באמצעות רמקול: "מי אתם, לאן פניכם?" תשובתנו היתה: "ספינה ללא מטען, פנינו לביירות." אך התחמקותנו לא הועילה לנו. הבריטים כבר זיהו אותנו. ייתכן שזיהו אותנו עוד לפני שמטוס הסיור צילם אותנו. המשחתת שאלה עתה ברורות: "סאן דימטרייו, האם ישנם על סיפונכם עולים בלתי-לגאליים

לארץ ישראל?" כאן שינינו את הטון: "שם ספינתנו הוא לטרון ולא סאן דימטריו, ולגבי דינדנו אין על סיפונה כל עולים בלתי-לגאליים. היא נושאת אזרחים החוזרים למולדתם." אנשי המשחתת פנו עתה בקריאתם לצוות הספינה ולרב-החובל וחזרו על קריאתם בצרפתית, באיטלקית ובאנגלית: "אנו מציעים לכם לשנות נתיב לעבר פמגוסטה, קפריסין. משם נחזירכם לארצכם ונחסוך מכם סבל וצרות." תשובתנו היתה החלטית ותקיפה: "אנו מקבלים הוראות רק מהממונים עלינו ולא מכם. אנא, פנו לדרככם ואל תפריעונו." דו-שיח זה חזר ונשנה בשפות שונות, במשך הלילה ובמשך כל יום המחרת.

לפתע הודיעו לי כי שני אנשים קפצו מהספינה והם שוחים בים. ערכנו מיד מפקד, והתברר שהשניים שקפצו למים נמנים עם אנשי הצוות: הטבח ומלח סיפון. המשחתת התקרבה מיד לעריקים ואספה אותם אליה. חששנו שהמלחים עלולים להסגיר אותנו, המלווים הישראליים אשר על הספינה, ולגרום למאסרנו עם הגיענו לחיפה, ועשינו הכנות להתאפר ולשנות את מראנו. הבעיה החמורה שעמדה לפנינו עתה היתה כיצד למנוע מן המעפילים, למרות ליווי המשחתת והקריאות הפרובוקטיביות שנשמעו באוזניהם, מלעלות אל הסיפון ובכך לסכן את שיווי משקלה של הספינה, הנתון על בלימה. ואכן, השהייה בצפיפות ובדוחק ללא הפסק, במרתפים, היתה ללא נשוא. למרות זאת, התגלו המעפילים כולם איתנים וחזקים ברוחם ונחושים בהחלטתם. הסדר והמשמעת נשמרו על אף הכול.

ב-1 בנובמבר עם שחר נתגלו לעינינו צוקי הכרמל ומפרץ חיפה. עתה הצטרפה אל המשחתת אחותה התאומה. מפקד המשחתת פסק מדברי שידול ושכנוע והזהירנו לבל ניכנס למים הטריטוריאליים של ארץ ישראל, פן ייאלץ להשתמש נגדנו בכוח. תשובתנו היתה קצרה וחדה: "מול כוח נשיב בכוח." הוספנו להתקדם אלה בצד אלה. לפתע הפנתה אחת המשחתות את חרטומה אלינו. מיד הזעקנו את "פלוגת

הלוחמים" לסיפון, ואכן – אשר יגורנו בא: המשחתת קרבה וחבטה
בחרטומה בחוזקה בדופנות ספינתנו הרעועה. החבטה גרמה לחור
בדופן הימנית והלטרוון נטתה לצדה השני כשסיפונה כמעט ונוגע בפני
הים. "העזרה" באה לנו עתה מן המשחתת השנייה, שב"טוב לבה"
קרבה ותמכה בנו, לבל נתהפך כליל.

לטרוון בנמל חיפה, 1 בנובמבר 1946

ספינת הקיטור לטרוון הגיעה לנמל חיפה ב-1 בנובמבר 1946, כשעל
סיפונה 1,252 עולים. סירת גרר הובילה אותה לנמל, ושתי המשחתות
הבריטיות תמכו בה בדופנותיה מחשש שתתהפך. החור שנפער בדופן
הימנית גרם לחדירת מים למחסני הספינה.

לימים מצאתי דו"ח שהוגש למוסד לעלייה ב' לגבי רגעים אלו.
הדו"ח נכתב על ידי הגדעוני יצחק גולן, שהיה מצוות האונייה:
לפתע הרגשתי בסילוני מים... מכת אלה על ראשי הבהירה לי
שהאויב עלה על הספינה. הספקתי להשליך למים את הגביש של

מכשיר השידור וכן את כתבי הסתר. ריח גז מדמיע עלה באפי וראיתי על הסיפון חיילים חמושים, מסכות גז על פניהם, שקפצו ועברו לספינה מן המשחתות. התפתח קרב קצר. בוב וקבוצת מעפילים שליחו הצליחו לתפוס לויטננט צעיר ולהסיר מעל פניו את מסיכת הגז. הלה נראה עתה מסכן מאוד וביקש רחמים על עצמו. קורפורל שלו שחש להצילו נתפס והוטל המימה. כשהמשחתות תומכות בנו בשתי הדפנות, נגררנו ע"י סירת גרר, בנטיה קשה לציידנו, לחיפה. לא יכולנו לעמוד ארוכות בקרב של כוחות כה בלתי שווים, אנשי הצי הבריטי, רעננים, רבי כח וחמושים באלות ובנשק חם, מול אנשים תשושים, שלא חילצו עצמותיהם כמעט שבועיים, ששכנו במעמקי הספינה ללא אויר ומים והתנסו בתלאות ים סוער בספינה רעועה. אף על פי כן, התחוללו על הסיפון תגרות עזות. מלאכה קשה עמלו אנשי צי הוד מלכותו, עד ששברו את התנגדות המעפילים. לבסוף נאלצנו להיכנע. ידענו כי אם תסור מאתנו המשחתת התומכת בספינתנו – נתהפך ונטבע. החלטנו כי עלינו להביא תחילה את המעפילים למקום מבטחים, לנמל חיפה. את התנגדותנו נמשיך שם כאשר ינסו ודאי להעביר אותנו באנית גירוש לקפריסין.

כעבור יומיים הגענו – אנשי אוניית המעפילים לטרון – באוניות הגירוש הבריטיות, לנמל פמגוסטה שבקפריסין ושוכנו במחנה מס' 63 בקראלוס (מחנות הקיץ), שם כבר שכנו מעפילי האוניות יגור והנרייטה סאלד. חרף התסכול על שלא הגענו לארץ, היתה לכולנו הקלת-מה על שהמסע הקשה והמסוכן הסתיים ונכנסנו לחיי שגרה נוחים יחסית במחנה, שהיה מוכן לקליטתנו בצורה ראויה לשבח. שהינו שם כמה חודשים, עד שהועברנו ארצה בדרכים שונות.

קפריסין

אריה קפלן (קיפי) ז"ל שהיה ממונה על המחנות, והצוות הישראלי שאיתו (ד"ר שיבא והצוות הרפואי הנפלא, קבוצת המורים והמדריכים מלווי יגור, הנרייטה סאלד ואחרים), נתנו לנו הרגשה של בית זמני נוח יחסית. לא פחות מזה ראויים לשבח ראשי קבוצות המעפילים, אשר הודות להתנהלותם ולמנהיגותם, נכנסו החיים למסלול סדיר תוך ימים ספורים. במהרה התארגנו כיתות לימוד ופעילות חברתית ענפה. ראויה לציון מיוחד ההתארגנות לחלוקת אוכל וחדרי (אוהלי) אוכל. משעשע בעיני היה מראה החיילים הבריטים, שהיו "כלואים" בין שתי גדרות תיל ועמדו בתור לחלוקת מזונם ב"מסטינגים", בעוד אנו אכלנו על גבי שולחנות, עם תורני הגשה, כמו בחדר אוכל של קיבוץ.

מאוגוסט 1946 עד אפריל 1948 גורשו למחנות המעצר בקפריסין למעלה מ-51 אלף מעפילים שניסו לעלות לארץ ישראל בנתיבי הים. מחנות המעצר התקיימו עד 10 בפברואר 1949. במשך הזמן שחררו הבריטים קבוצות מעפילים קטנות, שהורשו לעלות ארצה בהתאם למכסת רישיונות העלייה – "סרטיפיקטים". אלה הועמדו מדי חודש לרשות הסוכנות היהודית. איש הפללים אריה קפלן, שנבחר על ידי חבריו למפקד הראשון של המעפילים במחנות קפריסין, הקים יחידת הגנה מקרב המעפילים שהתכוונו להתגייס לפלמ"ח. היחידה נועדה להוות כוח סיוע לצורכי ביטחון פנים, שיסייע לאנשי הפלמ"ח לקיים את שליטתם במחנה. מפעל חפירת המנהרות במחנות המעצר בקפריסין ושימושן להברחת מעפילים מהאי, התנהל מקיץ 1947 עד ראשית שנת 1949. במהלכו נחפרו שבע מנהרות. הבריטים גילו שתיים מהן. מבחינה ביטחונית היה זה המבצע החשאי, המורכב והמסוכן ביותר של "שורות-המגנים" בראשות משלחות הפלמ"ח.

קבוצות המעפילים שיצאו לארץ עם סרטיפיקטים שיקפו תמונה

מעודדת! נציגים שלנו עזרו לחיילים הבריטים לספור את היוצאים, ובאורח שיטתי "טעו" בספירה כך שמספר היוצאים עלה על המכסה המוקצבת. בכלל, יחס הצבא אלינו היה ליברלי מאוד וכל רצונם היה לשמור על שקט. רק לעתים רחוקות הגענו לעימות, כשברוב המקרים הזכורים לי מולאו תביעותינו.

קיבלנו סיוע מהקהילה היהודית המקומית, ופיתחנו איתה מערכת יחסים קרובה. זכורה לי משפחת פרסיץ, שטיפלה במסירות ובנדיבות בכל הנדרש, אבל היו משפחות נוספות שאת שמותיהן אינני זוכר. לנו, המלווים, היתה פריווילגיה מיוחדת: קיבלנו תעודות של קציני רווחה (Welfare Officers) שאפשרו לנו לצאת מהמחנה, בליווי השליחים מהארץ – כשומרים, וכך יכולנו להיפגש עם היהודים המקומיים בביתם ואף "לגנוב" מדי פעם טיול קצר בערי ובהרי האי היפה.

במרס 1947, לאחר כארבעה חודשי מעצר, יצאתי ארצה לחופשה קצרה. הגעתי בלילה, ובבוקר הקיפו צנחנים בריטים את נחלת יהודה בחיפוש אחר נשק וחשודים. נכלאתי במכלאת חשודים וחיכיתי לתורי להזדהות. בידי לא היתה כל תעודה. כשהגיע תורי, אמרתי לחוקרים הבריטים שתעודתי אבדו. יהודה פיין, שהיה מפקד תחנת הנוטרים של משטרת היישובים היהודיים במקום, הצהיר שאני תושב המקום וחקף מכל פעילות בלתי-חוקית. הוא, יחד עם אחרים שידעו שאני נמצא בשליחות באירופה, התפלאו לראותי לפתע במקום. שהיתי בארץ ימים אחדים ונשלחתי שוב למרסיי, להכין את מעפילי אקסודוס להפלגתם.

מסעה של לטרון היה קשה ומפרך, כמו (ואולי יותר) ממסעותיהן של יתר ספינות צי ההעפלה. לכל אורכו היה למלווים ולמעפילים ביטחון מוחלט שבסופו של המסע נגיע לארץ ישראל. היום, בעוברי דרכי הארץ, אני פוגש רבים מחברי למסע, מעפילי לטרון, נוטלים חלק פעיל

בחיי הארץ. אך לא מעט מטובי חברינו שהגיעו ארצה עמנו והצטרפו ללוחמי מלחמת השחרור, נפלו בה בגבורה. להם הכבוד והתהילה. לאחרונה קיבלתי, באמצעות איש פל-ים יהודה בן-צור, תרגום של הימאי ראובן יתיר מתוך דו"ח הצי הבריטי, ובו הוא מתייחס לאונייה לטרון שהיתה קרובה להתהפכות. "לא ידועה לנו תופעה גרועה עד כדי כך לגבי ספינות אחרות בשירות עלייה ב', מציין הדו"ח. לא פלא אפוא שהתנאים שמצאנו במחנה 63 בקראלוס, פמגוסטה, היו לדידנו לא מחנה אוהלים דולף בגשם אלא מלון חמישה כוכבים בהשוואה לתנאים בלטרון.

ממרחק שנים, משהתבגרתי ונעשיתי מיושב בדעת, חשבתי לעצמי שרק צעירים נועזים חסרי אחריות, בני עשרים ומשהו, היו מסוגלים ליטול על עצמם את הסיכונים הכרוכים בפיקוד של אוניות ישנות ורעועות, עמוסות מעפילים, המאוכלסות בצפיפות נוראה כדי להביאם לארץ חלומותיהם. קרוב למאה אלף מעפילים הגיעו כך לארץ ישראל, השתלבו בכל תחומי חייה, ותרמו תרומה עצומה להקמתה של מדינת ישראל.

המוסד לעלייה ב'

עליית יהודים לארץ ישראל נמשכה לאורך ההיסטוריה, אך התגברה בסוף המאה התשע-עשרה. היתה זו עלייה ביוזמה פרטית של אנשים וקהילות, של גופים מאורגנים ותנועות פוליטיות, כמו התנועה הרוויזיוניסטית ותנועות ציוניות אחרות. בראשית המאה העשרים עמדה בראש הפעולה הזו הסוכנות היהודית, שתפקדה כממשלת היישוב היהודי בארץ ישראל. ממדי העלייה הבלתי-לגאלית התרחבו מסיום מלחמת העולם השנייה, כשהתברר גודל האסון שפקד את יהדות אירופה בשואה, והיא נמשכה עד להקמת המדינה.

המוסד לעלייה ב', שהיה זרוע הביצוע של הנהגת היישוב היהודי, הוקם ופעל עוד בשנות השלושים, אך פעולתו התרחבה מיד בתום המלחמה. חיילי הבריגדה היהודית והיחידות העבריות, שלחמו במסגרת הצבא הבריטי באירופה, הם שהחלו במשימת ארגון הפליטים באירופה. אליהם הצטרפו חיילים יהודים שלחמו בצבאות בנות הברית. ביוזמת החיילים, שהיו עדים לתוצאות אסון השואה, התארגנה פעולה ספונטנית של סיוע לניצולים ולפרטיזנים. החיילים קיבצו את הניצולים, דאגו לצורכיהם המידיים, קיימו פעילות לימוד וחינוך והחלו לארגן את הבאתם לארץ ישראל. העברת הניצולים מרחבי אירופה לחופי הים התיכון כונתה "הבריחה" ופעיליה כונו "החבורה".

המוסד לעלייה ב' תיאר בין פעילותם של כל הגופים המעורבים: אנשי "החבורה", אנשי פל"ם ושליחי התנועות הציוניות מהארץ. כמו כן תיאר המוסד את פעילותן של הקהילות היהודיות בארצות אירופה, שהתאוששו וחברו לפעילות ההצלה. ארגון הג'וינט היהודי-האמריקני מימן את רוב הפעילות והעמיד לרשות המוסד את המנגנון הלוגיסטי שלו, שכלל רכב ומזון, וכן הפעיל את קשריו הטובים עם הממשלות באירופה.

גורמים חשובים נוספים שסייעו לפעולות המוסד הם מנהיגי הקהילות היהודיות בארצות אירופה וממשלות המדינות; בעיקר צרפת, איטליה וארצות הבלקן, שגילו הרבה רצון טוב והבנה, למרות הלחץ הכבד של שלטונות בריטניה למנוע את הסיוע. באותה עת היישוב היהודי בארץ ישראל, ההגנה, הפלמ"ח, האצ"ל – התגייס לסייע בקליטת המעפילים שהגיעו לחופי הארץ.

המוסד היה אחראי על איתור ניצולים ששרדו את המלחמה ברחבי אירופה וצפון אפריקה, (ומאוחר יותר גם בעיראק, איראן וביתר מדינות האסלאם במזרח התיכון), על ארגון הבאתם למחנות הכנה לעלייה לארץ, על לימוד עברית, סיוע וטיפול בצרכים הרפואיים וכו'.

העלאת יהודים נעשתה חרף ההסגר שהטילו שלטונות המנדט הבריטי על כניסתם לארץ. לפני ובמהלך מלחמת השחרור עסק המוסד גם ברכישת נשק ובהעברתו בים ובאוויר, מאירופה לארץ ישראל. הארגון פעל ביעילות, בצניעות ובתחכום. במושגים של זמננו, הוא הצליח לעשות את הבלתי-אפשרי מבחינת לוגיסטיקה, אמצעים פיננסיים ותקשורת. יש לזכור את ההקשר הטכני-הלוגיסטי שבו פעל הארגון: קשיי החיים באירופה של אחרי המלחמה, תשתיות הרוסות, מחסור ומיליוני פליטים שנותרו ללא קורת גג, עקורים ומוכים.

איך זה עבד, לעזאזל?

במשך שלוש שנים – מפברואר 1946 עד יוני 1948 – פעלתי במסגרת המוסד לעלייה ב' כמתנדב (או מנודב) בתפקידים מגוונים: אלחוטן-גדעוני, ממונה על רשת הקשר של המוסד באירופה, מנהל מחנות מעפילים המיועדים לעלייה, מפקד אוניית מעפילים ועוד. בשנים אלו פעל המוסד לרכוש כתשעים כלי שיט, להתקנים להסעת בני אדם, לציידם בצוותים, דלק, מים, מזון וכו' ולדאוג לכל הסידורים הפורמליים עבור הצי הזה. המוסד אסף כמאה אלף יהודים, רובם ניצולי מחנות ההשמדה, העבירם ממרכז אירופה אל נמלי הים התיכון באיטליה, בצרפת ובמדינות הבלקן. הוא דאג לספק לאנשים אלו מקומות לינה, מזון, ביגוד, סידורי הסעה, מעבר גבולות ויתר הסידורים הנדרשים, ולבסוף – להעלותם ארצה.

כפעיל בנקודות הקצה של המערכת הזאת, חשתי שהכול "דופק" כמכונה משוכללת ויעילה. מעולם לא ראיתי או שמעתי על נוהלי עבודה, טבלאות ארגון, צינורות פיקוד ודיווח. באותם ימים לא שאלתי ולא עניין אותי מהם הנוהלים וכיצד מערכת זו מתפקדת. לימים, במהלך שירותי בצה"ל ובארגונים מבניים אחרים, נשאלתי ושאלתי את

עצמי ואף חקרתי את התשובות לשאלה המרכזית: איך זה עבד? איך הצליח ארגון מבוזר, לא מיומן ולא מאומן, על אדמת אירופה שאחרי המלחמה, להוציא לפועל מבצע שכזה?

התשובה היחידה שמצאתי היא זו: המערכת עבדה ביעילות מרשימה הודות לכך שכל "בורג" בה פעל במסירות; איש לא חיכה להוראות, אלא עשה את הדרוש במקום ובזמן הנכון, מתוך אחריות ובמסירות מקסימלית. ידעתי, בתוקף המשימות שהוטלו עלי (או שנטלתי על עצמי), כמו רבים מחברי, שבראש המערכת עומד שאול אביגור האגדי, חבר קבוצת כנרת. בראש הפעולה באיטליה עמד האיש המופלא והנועז יהודה ארזי ואיתו עדה סירני, חברת קיבוץ גבעת ברנר, לימים – כלת פרס ישראל. בצרפת ניהלו את המערכת שמריה צמרת, חבר קיבוץ בית השיטה, ואבי שורץ מקיבוץ דפנה. בארצות הבלקן פעלו שייקה דן מרמת הכובש ואהוד אבריאל מנאות מרדכי. לצד אנשים נפלאים אלו פעלו עוד רבים ואזכיר רק כמה מהם: פנחס קוזלובסקי (לימים – ספיר), יעקב אשכולי, משה אגמי, מוניה מרדור (זיכרונם לברכה), וכן לובה אליאב ולוי ארגוב יבדל"א. ועוד רבים וטובים שהיריעה קצרה מלפרט את שמותיהם, וגם הזיכרון כבר לא מה שהיה פעם.

המוסד לעלייה ב' פעל כאמור באירופה כבר ממחצית שנות השלושים. הוא המשיך במאמצי הצלה הרואיים גם במהלך מלחמת העולם השנייה (מבין פעולותיו התפרסם סיפורו של משלחת הצנחנים, שבמהלך פעילותה נאסרה ונהרגה חנה סנש). כדי להבין משהו מסוד ההצלחה של הארגון, כדי להבין את רוח האנשים שפעלו בו, צריך לספר על יוזמות אנשיו. חיילי הבריגדה היהודית וחיילים יהודים מארץ ישראל, מאנגליה ומארצות הברית, יצרו קשר עם נציגי המוסד לעלייה ב' על אדמת אירופה, וניצלו את מעמדם כחיילים בתום המלחמה כדי להירתם למפעל להצלת יהודים. הם יצרו קשר עם מחנות ההשמדה,

סייעו לאלו ששרדו וארגנו אותם לקראת עלייתם לארץ ישראל (או הגירתם לארצות אחרות).

זוהי תמצית הסיפור המופלא של התארגנות היישוב היהודי בארץ ישראל ויהדות אירופה לאחר השואה. אני מאושר וגאה שלקחתי חלק באירועים ותרמתי את חלקי הזעיר.

ועוד משפט לצורך הגילוי הנאות: במערכת שפעלה התגלגלו כספים רבים והפיקוח עליהם היה קשה ואולי לא מסודר במידה הדרושה. אבל אנחנו, הפעילים הצעירים, וכך גם מנהיגי המוסד, התייחסנו לכספים אלו כאל כסף קדוש וחיינו בצמצום עד כדי סגפנות. לימים התברר שהיו גם כמה "תפוחים רקובים", שניצלו את האמון שניתן בהם ו"עשו לביתם"! אבל היו אלו בודדים והשפעתם על המערכת כולה היתה מזערית. לאחרונה נפגשתי עם ישראל מיטל (מונטויליסקי) ששהה עם משפחתו במחנה בגרנד-ארנס שבצרפת כשהיה בן חמש-עשרה, בתקופה שבה פקדתי על המחנה. הוא סיפר לי איך נראינו אנו – המפקדים הישראלים – בעיניהם של הפליטים היהודים, ועד כמה העריצו אותנו על פעילותנו, קומתנו הזקופה, הנחישות שהפגנו בארגון המפעל הזה. סמלנו עבורם את היהודי החדש. ההערצה הזאת יכולה להסביר פן נוסף בהצלחת הארגון ופעולותיו: פעלנו מול קהל "שבוי", שהיה מוכן ללכת אחרינו באש ובמים, ללא ערעור על סמכותנו, למרות גילנו הצעיר וחוסר הניסיון.

חזון העצמות היבשות

הגורל הטוב זימן לבני דורי ולי זכות היסטורית – לחיות ולפעול בתקופה שבה הוגשם, במחיר גדול מנשוא, חזונו של הנביא יחזקאל, חזון העצמות היבשות. חלק ניכר של העם היהודי הושמד בשנות

השלושים והארבעים של המאה העשרים, במלחמת העולם השנייה על ידי היטלר, וכן בעקבות ניסיונו של סטאלין לחסל את העם היהודי מבחינות נפשית ורוחנית, בברית המועצות וגרורותיה. במדינת ישראל, חווינו לנגד עינינו את תקומת העם היהודי, כמאמר הנביא יחזקאל: "ונתתי עליכם גידים והעלתי עליכם בשר, וקרמתי עליכם עור, ונתתי בכם רוח, וחייתם... מארבע רוחות באי הרוח ופחי בהרוגים האלה ויחיו... ויעמדו על רגליהם חיל גדול מאד מאד" (יחזקאל לז). שירתי במוסד לעלייה ב' מפברואר 1946 עד יוני 1948. ממרחק השנים אני רואה את שירותי זה כגולת הכותרת של פועלי במהלך חיי.

מבט אחר על ההעפלה: עדית זרטל

עדית זרטל, ילידת קיבוץ עין שמר של השומר הצעיר, היא היסטוריונית מובילה בזרם של אלו השוללים את הציונות ומטיפים למבט חריג עליה ועל מדינת ישראל. הם הקרואים "ההיסטוריונים החדשים". נתקלתי בשמה ובדעותיה של זרטל בכתבה שהתפרסמה במוסף הארץ ועסקה בספרה **זהבם של היהודים**, פרי מחקרה. למדתי מהכתבה שלדעת מחברת הספר, פעולת הנהגת היישוב היהודי בארץ ישראל בראשות דוד בן גוריון להביא את ניצולי ופליטי השואה לארץ, נעשתה בעיקר ככוונה להגדיל את כוחו של היישוב לקראת המאבק הצבאי הצפוי על הקמת מדינת ישראל. בתרגום פשטני: לייבא "בשר תותחים".

בתגובה, כתבתי לעדית מכתב שבו שטחתי בפניה את פליאתי. כדרכי, נכתב המכתב בנימוס ובנועם. קיבלתי ממנה תשובה המשבחת את מכתבי ומציעה לי לקרוא את הספר; היא הסכימה שניפגש לאחר שאעשה כן. רכשתי את הספר, קראתי כל משפט ביותר מ-500 עמודי הספר, סימנתי הערות ובתום הקריאה הייתי כעוס ומזועזע אף יותר.

הספר מתאר את מפעל הצלת יהדות השואה בדרך שלא היתה מביישת כל שונא יהודים וכל אויב הציונות. המחברת מתעלמת מהעובדה ששום מדינה לא הסכימה לקלוט ולו יהודי אחד ממאות אלפי פלטי השואה. אלו הפכו חסרי בית ומשפחה וחסרי תקווה. זרטל מתארת את מנהיגי היישוב בארץ כחבורה אכזרית של בעלי אינטרסים אפלים, המכריחה אנשים מיואשים להגיע לארץ ישראל. ואמנם, בלית ברירה, הם מובלים בכלי שיט מיושנים ומסוכנים, בתנאים תת־אנושיים ואחרי תלאות רבות מגיעים לארץ, ו"נזרקים" לתוך מלחמה אכזרית, שבמהלכה חלקם אף נהרגים. היא מוסיפה ומתארת את אכזריות הצעירים, אנשי פל"ים, חיילי הבריגדה היהודית ויחידות אחרות, בניהול ובהובלת "ספינות העבדים".

לא מצאתי בספר גביית עדות ולו מאחד מהמעפילים או מלווי האוניות (ואני בתוכם). אני יודע עד כמה שאפו ניצולי השואה להגיע לארץ ועד כמה התאכזבו אלו שהפגתם נדחתה. הדוגמה הבולטת ביותר היו מעפילי אקסודוס, שהיטלטלו כשישה שבועות בים ומשהוחזרו לצרפת, שם הציעו להם השלטונות מקלט, רק בודדים, חולים ונשים בהיריון מתקדם נענו להצעה וירדו מן הספינה. גם אלו הגיעו לארץ מאוחר יותר, מצאו כאן את ביתם, גידלו משפחות והשתלבו בצורה מעוררת הערצה בכל תחומי החיים.

בשיחה טלפונית עם זרטל, שבה הבעתי תמיהה על שלא ראינה איש מהמעפילים או מהפעילים, השיבה תשובה מוזרה: "היסטוריה מסתמכת רק על מסמכים, לא על ראיונות." השבתי לה שטענתה נכונה לגבי היסטוריה של תקופות עתיקות, אבל מגוחכת לגבי תקופה שבה אנשים שהם חלק מההיסטוריה עדיין חיים. התפתחה בינו שיחה קשה שהיתה גם האחרונה. מאז "החרימה" אותי זרטל. כתבתי לה מכתב שפירטתי בו אחת לאחת את ביקורותי על ספרה.

לפני כמה שנים הוזמנתי להשתתף כמרצה בסמינר שהתקיים

בקיבוץ מעלה החמישה ועסק במפעל ההעפלה. עדית זרטל היתה אמורה להרצות בכנס. מארגן האירוע ביקש את רשותי לכלול את שמי ברשימת הדוברים שפורסמה בעיתונות. הסכמתי, אבל הזהרתי אותו שאם יפורסם שמי, עשויה עדית זרטל לבטל את השתתפותה. ואמנם כך היה. בהרצאתי סיפרתי את סיפורי, ובסיומו ביטאתי את כעסי כלפי זהבם של היהודים, והאשמתי אותה ואת ספרה בבורות ובסילופים. סיימתי באמירה חריפה, בוודאי מוגזמת אך מבטאת את תחושותי כלפי עמדתה המעוותת: "בתיאורה של זרטל את פעולתו של בן גוריון והנהגת היישוב, חסרה רק האשמת אחת: שהנהגת היישוב ובן גוריון עודדו את היטלר לבצע את השמדת היהודים, על מנת שאלו שישרדו יגיעו לארץ ישראל כבשר תותחים!" ודאי שהגזמתי, אבל עד כדי כך רגזתי על תיאוריה המופרכים של זרטל במה שהיא מכנה שלא בצדק – מחקר מדעי.

חליפת המכתבים שלי עם ד"ר זרטל מצורפת בנספח א.

נספח א: מכתב לד"ר עדית זרטל ותשובתה

17 ביוני 1996

לכ' ד"ר עדית זרטל

מערכת "זמנים", המחלקה ללימודי הציונות,

אוניברסיטת תל אביב

רח' חיים לבנון, תל אביב

עדית, שלום רב.

קראתי וחזרתי וקראתי כתבתה של דליה קרפל על ספרך העוסק (אולי בין השאר) בסוגית תנועת ההעפלה (1945-8) וחלקה של הנהגת הישוב, "המוסד לעליה" והפל"ם בארגונה. אני נוטה לחשוב שהכותבת (קרפל) סלפה או לא דייקה בציטוט או הבנת מחקרך. שאם לא כן אני נבוך ומבולבל לחלוטין ובקשתי, לקבל ממך שעור פרטי בהסטוריה הקשורה בשואה ובהעפלה. אשלם לך כל סכום שתשייתי עלי תמורת השעור שיוציא אותי מהמבוכה והבלבול.

אני יליד הארץ (1926) ובהיותי בן 19 ואלחוטן ב"הגנה" נקראתי למשרדי "המוסד" בת"א והוצע לי לצאת לאירופה ולהצטרף לפעילי "עליה ב". למרות שלהורי היה משק חקלאי ואחי הבוגר שהה באירופה במסגרת הבריגדה, עודדו אותי הורי להענות לפניה ואמנם יצאתי בדרך חתחתים (מתוארת ע"י לובה אליאב בספרו "הספינה אוליאה") והגעתי לאיטליה ולדרום צרפת. שם זנחתי את תפקידי כאלחוטן, ולבקשת שאול אביגור נטלתי על עצמי תפקיד כמנהל מחנות שהכינו את המעפילים לעליה, ולאחר מכן כמפקד אניית המעפילים "לטרון", איתה הגעתי למחנות קפריסין

ולאחר זמן חזרתי לארופה. בגלגול שני זה, הוטל עלי לנהל את מחנות "גרנד ארנס" בו רוכזו המעפילים שיצאו ב"ציאת ארופה". את אותם המעפילים פגשתי שוב כששבו לפורט־דה־בוק על אניות הגרוש וגם בהמשך.

מתאור תמציתי מאוד זה תלמדי שבפרק זה בחיי פגשתי אלפים רבים של ניצולי מחנות הריכוז וכנער מארץ ישראל הייתי המום ונרגש ממפגש זה. ביליתי ימים כלילות בשמיעת הקורות אותם ועשיתי ככל הניתן – ואף יותר – להקל עליהם במצוקותיהם הנוראות. בתמורה, זכיתי לתודה הערכה ואהבה ועם רבים מאנשים אלו אני מקיים קשרי חברות עד עצם היום הזה. עד כאן מעט מזעיר מהספור האישי (שהוא מנת חלקם של רבים מחברי מהפל"ים, מח"ל, הבריגדה והיחידות האחרות וכן של מתנדבים מיהדות ארה"ב). ועתה אהיה אסיר תודה לך אם תסביר לי את השקפתך. אשתדל להציג את שאלותי בתמצית האפשרית:

אם הבנתי נכון (ואולי לא!) את במחקרך מבקרת את פעולת הנהגת הישוב, את המוסד (לעליה) ואת העומד בראשו – שאול אביגור ואת אנשי הפל"ים (שאני הפכתי לחלק מהם תוך כדי פעילותי). עם תום מלחמת העולם, מצאו עצמם מאות אלפי יהודים פליטים חסרי כל. שום מדינה או גורם לא סייע להם במצוקתם, וההיפך – כל השערים היו נעולים (כולל כמובן שערי ארץ ישראל).

איש אפור (כהגדרתך, לפי דליה קרפל), שאול אביגור, נענה לפנית הנהגת הישוב, וזה הקים ועמד בראש ארגון אדיר – המוסד לעליה ב'. הארגון, שפרש שלוחותיו על פני כל ארופה ההרוסה, טיפל בשיקום הפליטים, העברתם לחופי הים התיכון, דאג למחסורם החיוני, רכש כלי שייט, גייס כל גורם שמוכן היה

לסייע ושלט על הבאתם (בסופו של דבר) לארץ ישראל. בדרך זו הובאו לארץ כ־140 אלף מעפילים שהיו ללא ספק גורם חשוב (לא יחידי) בהקמת מדינת ישראל, בה את ואני חיים היום. כמי שחי כשלוש שנים עם מעפילים אלו אני יכול להעיד שכל רצונם ותקוותם היתה להגיע לא"י. ולהשגת מטרתם זו היו מוכנים לכל מאמץ וסבל.

התנאים על אניות המעפילים היו בלתי אנושיים, אבל אני מעיד עלי ועל חברי שעשינו את כל הניתן והאפשרי להקל את סבלם. חברי המלווים ואני גזרנו על עצמנו לחיות באותם התנאים. בהיותי מפקד "לטרון" ביליתי שעות רבות במרתפי האניה, עודדתי את האנשים וסייעתי להם ככל הניתן (וכך נהגו גם חברי באניות אחרות).

זאת ועוד. לפני ההפלגות דאגנו להציג למעפילים את כל הקשיים הצפויים להם. מנסיוני למדתי ששום דבר לא הרתיע אותם ואם נאלצנו למנוע עליה ממישהו עקב גיל, מצב בריאות, או חוסר מקום, זכינו לתחינות ובקשות להסיר את "רוע הגזירה" ולפעמים אף השתמשו בדרכים לא כשרות לעקוף את האיסור.

סיפור יציאת ארופה יכול לשמש מודל למחקר. 4500 המעפילים הוחזרו באוניות הגרוש לנמל פורט־דה־בוק שם הציעו להם הצרפתים (בלחץ הבריטים), לרדת, והבטיחו לדאוג לכל מחסורם. אבל פרט למספר זעום של חולים לא הסכים [איש] לרדת. הם המשיכו לנמל המבורג ואני נדהמתי לפגוש שוב מספר לא מבוטל של אנשי "אקסודוס" במחנה בדרום צרפת, כשהם מוכנים ומבקשים לצאת שוב באותה דרך נוראה. וסוף ספור זה הוא המדהים והמרגש (אותי) ביותר: כעבור 40 שנה, (נדמה לי שזה היה ב־1986 ארגנו מעפילי אקסודוס מפגש בהיכל התרבות

בת"א. התרגשתי עד דמעות לפגוש אלפי אנשים בריאים ומאושרים יחד עם בני משפחותיהם. אנשים אלה ומעפילי אניות אחרות מהווים היום חתך אופיני של החברה הישראלית; בניהם חקלאים מצליחים, מדענים, אנשי עסקים ותעשיינים. רובם ככולם אנשים מאושרים ושמחים בחלקם. לא פעם אני פוגש באקראי מעפילים המזהים אותי ומציגים אותי בגאווה ובאושר לפני בני משפחותיהם: "הוא הביא אותי ארצה". וזה שכרי.

עדית, אם הבנתי נכון (ותקני אותי אם אני טועה), את טוענת במחקרך שאנשי המוסד והפל"ים ניצלו את המעפילים לצרכים מדיניים או אחרים. אינני מסוגל להבין טיעון זה כלל וכלל. ראשית כי אני יודע כמה רצו המעפילים להגיע ארצה. הרי באותה מידה ניתן לטעון שאלפי לוחמי מלחמת השחרור נפלו קורבן לגחמות של הנהגת הישוב. בין קרבנות אלו היה גם גור, בנו של "האיש האפור" שאול אביגור.

הדברים שכתבתי הם באמת על קצה המזלג, ולסיום אתמצת במספר תהיות:

מה היו כותבים חוקרי ההסטוריה אילו לא היתה הנהגת הישוב מתגייסת להצלת שארית הפליטה?

אני (וחרברי) באמת פגוע מהמתואר בכתבה. עדית, רובנו ככולנו התנדבנו לפעולה ועשינו אותה במסירות נפש. אני יצאתי לארופה עם מזוודה מארון בגדי, חזרתי עם חולצה ומכנסיים קצרים. לא חשכתי ואינני חושב גם היום שעשיתי דבר יוצא דופן. אבל להציג אותנו כמנצלים!?!?

מה היה עולה בגורלם של ניצולי השואה אילולא פעולת הנהגת הישוב על זרועותיו.

הגיבורים האמיתיים של תנועת ההעפלה היו המעפילים עצמם. אין כמונו - המלווים - היודעים ומכירים זאת.

שאול אביגור היה מנהיג שקול חכם ומסור. לא הייתי רוצה לראות מנהיג "ששולף החלטות מהשרוול". שיקול דעת ו"לישון לילה" על החלטות הם רק מחמאה. ובכלל, מאין שאבת רכילות זולה זו?

אני מציע לך לעשות סקר (היום זה באופנה), בין המעפילים החיים כיום ולשאול אותם לדעתם על פעילות ההעפלה. עשי זאת בהקדם כי הביולוגיה פועלת נגד הזמן...

אהיה אסיר תודה לך אם תעייני בדפים אלו ותגיבי עליהם. אהיה מוכן ושמח גם לשוחח אתך אישית על הסוגיה. וגם – ברצינות – לשלם לך תמורת הזמן שתקדישי או לתרום כל סכום שתשיתי עלי למטרה שתבחרי.

בכרכה ובתודה

אורי גורן

מכתב תשובה מד"ר עדית זרטל

19 ביוני 1996

לאורי גורן שלום רב,

ראשית, אני מודה לך על מכתבך. ניכר בו שכתבת אותו מעומק הלב, בהתרגשות ואף בכאב, ואיני רוצה ואיני יכולה להישאר אדישה כלפיו. בכל מקרה עצם פנייתך אליי, וסגנונה, הגונים לאין שיעור יותר ממכתבי ההתקפה המתפרסמים במסוף הארץ בעקבות הראיון איתי.

אנסה להשיב על תהיותיך והערותיך ככל שמכתב כזה מאפשר:

אכן, הראיון היה אומלל, וגרם לי מפח נפש גדול. אף ניסיתי למנוע את פרסומו ולא הצלחתי. הוא הוכן לדפוס בסוף השבוע של חג שבועות ובתחילת השבוע שבסופו היו הבחירות, ולכן

לא הייתה כל אפשרות בידי המערכת להחליף אותו בכתבה אחרת, כפי שביקשתי. מה אומר לך? הדברים הוצאו מהקשרם, הציטוטים לא היו מדייקים, מה שנאמר והוסבר, נניח, בעשרה משפטים, על כל המורכבויות והניואנסים המתחייבים, הובא בראיון המודפס במשפט וחצי, ונותרה אמירה קיצונית, וולגרית, שאינה כלל מסגנוני ושאינה מבטאת את מורכבות השקפתי. אנשי המערכת יודעים היטב את דעתי על הראיון. עם זאת, כיוון שמלכתחילה שיתפתי פעולה והסכמתי להתראיין, אחרי לחצים רבים ובעיקר מתוך מחויבות להוצאת הספרים – לא מצאתי לנכון להגיב בפומבי על הראיון עצמו ולזעוק על העוול שנעשה לי. אני מכירה את יללות הפוליטיקאים בהקשרים דומים, לא הבינו אותם נכון, לא ציטטו אותם במדויק, הוציאו את הדברים מהקשרם – ובחרתי בשתיקה.

אם שמת לב, גם איני מגיבה עד כה על מתקפת המכתבים. איני מגיבה: א. משום שאני סבורה שלכל אדם הזכות לחשוב ולהתבטא כראות עיניו; ב. אין לי ויכוח עם רגשות, עם זיכרונות או מה שנדמה כזיכרונות שאף הם אינם אחידים ואינם הומוגניים והם רבים ושונים כמספר הזכרים; ג. וזה אולי העיקר – משום שאיש מן המגיבים לא טרח אף לעלעל בספרי, שלא לומר לקרוא בו בעיון, בטרם שלח את תגובתו.

זוהי מביא אותי אליך ואל תגובתך. אתה כותב שאתה מוכן לשלם כל מחיר כדי שאעביר לך שיעור בהיסטוריה ובהשקפותיי. אורי גורן, זה לא רציני. בסכום של שבעים שקלים (ובמחירי שבוע הספר עד סוף יוני בחמישים ושישה שקלים), אתה יכול לרכוש את ספרי, המחזיק 674 עמודים (גוף הטקסט, ועוד כמה וחמישים עמודי הערות וכן רשימה ארכיונית ורשימה ביבליוגרפית). אילו קראת את הספר, לא זו בלבד שחלק גדול משאלותיך היה

נענה, אלא היית מגיע בעצמך למסקנה שידיעותיי בתחום זה אינן מבוטלות כלל וכלל (האם עליי לציין, מה שאיני נוהגת בדרך כלל לעשות, שעבודת הדוקטורט שלי אושרה ב"הצטיינות יתרה"), ושלמעשה חלק ניכר מאוד מהדברים שאתה כותב ידועים לי היטב, ואף מובאים בדרך זו או אחרת בספרי.

אני חייבת להניח שהספר אינו נקי לגמרי משגיאות. ודאי אפשר יהיה לחלוק על פרשנויות כאלה או אחרות שלי. אבל יכולה אני להבטיח לך שהוא נכתב בעקבות מחקר מקיף מאוד, מתוך קרבה נפשית גדולה לנושא, מתוך אחריות אינטלקטואלית רבה, וכמיטב כישרוני. אני משוכנעת, למשל, שכאשר תקרא את הספר יתברר לך שהדברים מורכבים לאין שיעור אף יותר מכפי שאתה בעצמך הנחת. תתפלא אף לגלות דברים שלא היו ידועים לך ואינם ידועים לך גם היום. ואולי אף תסכים עם חלק ניכר מן הדברים. מה שמתמיה אותי בכל המהומה שנכרכה בספר הוא מיעוט הסקרנות והרצון ללמוד ולדעת מעבר למה שנדמה לכם שאתם, אתה ורבים מחבריך, יודעים. מטרידה אותי גם התוקפנות העצומה העולה מהמכתבים שפורסמו עד כה בעקבות הראיון איתי, וחוסר הנכונות הנחשף בהם להקשיב, להרהר בדברים ידועים מחדש, לחשוב שמא יש בדברים האלה משהו. האם יהיה זה מוגזם לבקש ממך לעשות את המאמץ האינטלקטואלי (והכספי?), ולקרוא את ספרי בעיון. או אז, אשמח מאוד גם לשיחה אישית איתך, ואף לוויכוח.

ככלל, מחקר היסטורי אינו שיכפול של כך וכך זיכרונות אישיים ואיננו סיפור חוזר של סיפורים ידועים ומופנמים בזיכרון הקולקטיבי של חברה. מחקר היסטורי ראוי לשמו הוא אנליזה ביקורתית, גם אם מכאיבה לעיתים, של כלל הטקסטים (וטקסטים לעניין זה הם גם זיכרונות אישיים, גם עדויות בנות

הזמן או מאוחרות יותר, וכמובן פרוטוקולים, החלטות, התכתבויות, קטעי ספרות וכיוצא באלה) הנוגעים לנושא הנחקר. המפגש בין אנליזה ביקורתית זאת, המרוחקת בזמן מן המאורע הנחקר, לבין מי שהיו "שם", כלומר, גיבורי הפרשה ההיסטורית הנחקרת, אשר נדמה להם כי הם יודעים טוב יותר מכל אדם שלא היה "שם" מה אירע באמת, הוא תמיד בעייתי, וכמעט תמיד מפגש של התנגשות. מעטים הם האנשים המסוגלים להתבונן בעברם שלהם בעין מפוכחת וביקורתית. מעטים גם מסוגלים להגיע לתובנה כי ידיעתם את מה שאירע תהיה תמיד חלקית, תמיד מקוטעת, תמיד מושפעת מגורמים זרים וחיצוניים למה שאירע, תמיד בעלת הטיות והתניות מוקדמות.

ומה שאני כותבת לך כאן, אף הוא רק על קצה המזלג. המחשבה על משמעות ההיסטוריה וכתיבת ההיסטוריה – נושא שנכתבו עליו כרכים לאין ספור – היא כיום לב עיסוקי המקצועי והאינטלקטואלי. שום דבר ממה שקשור לכתיבת סיפרי לא נעשה בהיסח הדעת או כלאחר יד, אלא תוך מחשבה מתמדת ומעמיקה ככל שיכולתי מגעת. הספר עומד איפא לשיפוט, לשיפוטו של כל אחד, גם שלך. עשה אם כן שימוש ביכולות הביקורתיות שלך ואז נדבר.

ועד אז, כל טוב, ותודה על מכתבך,

ד"ר עדית זרטל

19 ביוני 1996

לכבוד
אורי גורן
רחמי הנבים 4
מחלקת יהודה, ראשון לציון
טל: 961-8628

לאורי גורן שלום רב,

ראשית, אני מודה לך על מכתנך. ניכר בו שכתבו אותו משכיל חלב, בהתרגשות ואף בגאון, ואיני רוצה ואיני יכולה לישא אחריות כללית. בכל מקרה עצם פנייתך אלי, וסגנונה, הגונים לאין שיעור יותר ממכתבי ההקפזה המפורסמים במוסף הארץ בעלבות הראיון אתי.

אנסה להשיב על תהייתך והטרותיך ככל שמכובד כזה מאפשר. הראיון היה אומלל, וגם לי מפח נפש גדול, אף ניסיתי למנוע את פרסומו ולא הצלחתי - הוא הוכר לרפוס בסדר-השבוע של חג שבועות ובמחלת השבוע שנסופו היו המחילות, ולכן לא הייתה כל אפשרות היד והוצא מהקשר, הציטוטים לא היו מדויקים, מה שנאמר והוסבר, נזיח, נטשה ומשפטים, על כל המורכבות וההיאבטים המפחידים, הובא בראיון המודפס במספר רב, ונותרה אחרי קיצונית, וולגרית, טאנה נלל מסגנון וטאנה מוטאת את מורכבה השקפתי. אחרי המכתב יודעים היטב ודעתי על הראיין. עם זאת, כיוון שמלכתחילה שיחפתי פגולה והסכתי להתראיין - אחרי לחצים רבים, ובטיקת סוד מתייבות להוצאת הספרים - לא מצאתי לנכון להגיב בפומבי על הראיון עצמו ולדעוק על הטורל שנמשה לי, אני מנייה את יללות הפוליטיקאים בהקשרים דומים - לא הכינו אותם נכון, לא ציטטו אף שם במדויק, והציאו את הדברים מהקשרם - ובחורתי במחילה.

אם שעת לב, גם איני מנייה שר בה על מחקפת המכתבים. איני מנייה אף משום שאני מודה ושלכל אדם הזכות לחשוב ולהתבטא כראות עיניו, כי אין לי זכות כעם רגשות, עם ודברונות או מה שדומה כזכונות, שאף הם אינם אחידים ואינם הומוגניים והם רבים ואננים במספר הזוכים. א. וזה אולי העיקר - משום שאיש מן המגיבים לא טרח אף לענות בספר, שלא לומר לקרוא בו בעיון, בטום שלח את תגבתו.

זה מביא אותי אליך ואל תגובתך. אתה כותב שאהה מוכן לשלם כל מחיר כדי שבעירי לך שיעור בהיסטוריה ובהשקפותי. אורי גורן, זה לא רציני. נסכים של בעמים שמלים (ובמחירי שכוח הספר עד סוף יוני בחמשים נוסה שלמים), אתה יכול לרכוש את ספרי, המתווך 674 עמודים (גוף המסמך, ועוד כמה אחרי ומשמים עמודי הערות וכן רשימה ארכיונית ורשימה ביבליוגרפית). אולי קראת את הספר, לא זו בלבד שחלק גדול משאלותי היה נגעה, אלא היות מגיע בעצמך לחשבה שידעוהי בחחום זה איני משולפת כלל וכלל (חאם עלי לציין, מה שטיני נזהגת בדרך כלל לעשות, שבוודות הרושטורט עלי אושה בהאשמות יחידות). השלמטה חלש ניכר אחד מן הדברים שאהה כותב ידועים לי היטב, ואף מובאים בדרך זו או אחרת בספרי.

של כלל השפטים (ובמקרים לעווין זה הם גם וזכונות אישיים, גם עניינות בנות חמו או מאחרות יותר, ופענון פרופורקלים, החלטות, והחכמות, שפענון פרופות וכיצא באזה) יודעים לנשוא החזק, והמשא בין אנליזה ביוגרפית כזאת, המרווחת בזמן מן המאורע הנחמד, לבין מי שאינו "שם", כלומר, גיבור, ופילסה היסטורית הנחמד, נראה להם כי הם יודעים טוב יותר מכל אדם של היה "שם" מה אירע אמת, ונראה שהיה "לחיות", וכחנות המיד מפגש של החגשות. מטעים הם האנשים המוגלים להגיש להתבונן בעברם שלהם בניו מפוכחת וביקורתית, מעטים הם המוגלים להגיש להגנה כי דינחם את מה שאירע והיה חמיד וולקית, חמיד ממונע, חמיד מושמעת מגורמים וריח והיצוונים להם שיעור, חמיד בעלות המידות והחיות מוגדרות.

ומה שאני נותנת לך כאן, אף הוא רק על שעה המוזק. המחשבה על משתנות ההיסטוריה וכתיבת ההיסטוריה - נושא שנכתבו עליו כרבים לאין ספור - היא כיום לב מיסוקי המקצועי והאינטלקטואלי. שוח דרך ומה משוקר לחתיבת ספרי לא נעשה הריחם ורעם או בלאחר יד, אלא חוד מושגב מתחמת ומחיתה ככל שיעולותי נגעה. הספר עומד אפוא לעינות, לשיפוט של כל אחד, גם שלך, עשה את כן שיעוש כיכולות הביקורתית שלך, ואז נדבר, ותר א.

כל טוב, ותודה על מכתבך,
ד"ר עדיה זימל